

POZNÁMKY, REFERENCE A DALŠÍ LITERATURA

PŘEDMLUVA

Další informace o protestech proti názorům vyjádřeným v této knize viz Peter Singer: On Being Silenced in Germany, *The New York Review of Books* (15. 8. 1991) a Peter Singer: An Intellectual Autobiography, in: *Peter Singer under Fire. The Moral Iconoclast Faces His Critics*, ed. Jeffrey A. Schaler, Chicago: Open Court 2009.

Zákaz srovnávání lidí a zvířat je z prohlášení „Ethische Grundaussagen“ (Základní etické zásady) správní rady spolkového sdružení Lebenshilfe für Menschen mit Geistiger Behinderung e. V., zveřejněného v časopise sdružení *Geistige Behinderung* 29, č. 4 (1990), s. 256.

KAPITOLA PRVNÍ: O ETICE

O tématech diskutovaných v prvním oddílu – relativismu, subjektivismu a údajné závislosti etiky na náboženství – pojednává několik učebnic. Snad nejlepším stručným úvodem je kniha James Rachels: *The Elements of Moral Philosophy*, ed. Stuart Rachels, 6. vyd., New York: McGraw Hill Education 2009. Užitečným aktuálním zdrojem v tomto směru i pro další témata probíraná v této knize je online *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Viz také články na tato témata autorů Davida Wonga, Jamese Rachelse a Jonathana Berga v antologii Peter Singer (ed.): *A Companion to Ethics*, Oxford: Blackwell 1991. Platónův argument proti definování „dobra“ jako „toho, co schvalují bohové“ obsahuje jeho dialog *Euthyfrón*. Engelsovu diskusi o marxistickém pohledu na morálku a jeho zmínku o „skutečně lidské morálce“ obsahuje jeho kniha *Anti-Dühring. Pana Evžena Dühringa převrat vědy* (přel. Ivan Hálek – Miluše Svatošová, 4. vyd., Praha: Svoboda 1952, kap. 9). Diskusi o Marxově kritice morálky viz Allen Wood: Marx against Morality, in: *A Companion to Ethics*. Emotivistickou teorii Charles L. Stevenson nejúplněji vyložil ve své

knize *Ethics and Language* (New Haven: Yale University Press 1944). Základní stanovisko R. M. Hare lze nalézt v knihách *The Language of Morals* (Oxford: Oxford University Press 1952), *Freedom and Reason* (Oxford: Oxford University Press 1963) a *Moral Thinking. Its Levels, Method, and Point* (Oxford: Oxford University Press 1981). Souhrnné vyjádření viz jeho esej: Universal Prescriptivism, in: *A Companion to Ethics*. Verzi subjektivismu hájí kniha J. L. Mackieho *Ethics. Inventing Right and Wrong* (Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books 1977). Podrobně vyargumentovanou obhajobu objektivní pravdy v etice předkládá ve své knize *On What Matters* (Oxford: Oxford University Press, I–II, 2011, III, 2017) Derek Parfit. Popis chování šimpanzů, který svědčí o jejich smyslu pro spravedlnost, pochází z knihy Franse de Waala *Chimpanzee Politics. Power and Sex Among Apes* (London: Jonathan Cape 1982, s. 205–207). Podrobný popis nejnovějších poznatků o vývoji naší morální intuice a diskusi o významu těchto poznatků pro etiku naleznete v knize Joshua Greene: *Moral Tribes. Emotion, Reason, and the Gap between Us and Them* (New York: Penguin Press 2013).

Millův esej „On Nature“ byl poprvé publikován v knize John Stuart Mill: *Nature, The Utility of Religion, and Theism*, London 1874.

Významnější formulace principu univerzálnosti zmíněné ve druhém oddíle obsahují texty: Immanuel Kant: *Základy metafyziky mravů*, přel. Ladislav Menzel, 2. vyd., Praha: Svoboda 1990, kap. 2 (uvedený citát viz s. 84); R. M. Hare: *Freedom and Reason* a *Moral Thinking*; Roderick Firth: Ethical Absolutism and the Ideal Observer, *Philosophy and Phenomenological Research* 12, č. 3 (1951–1952), s. 317–345; J. J. C. Smart – Bernard Williams: *Utilitarianism. For and Against*, Cambridge: Cambridge University Press 1973; John Rawls: *A Theory of Justice*, Cambridge: Harvard University Press 1971 (revidované vydání 1999, česky John Rawls: *Teorie spravedlnosti*, přel. Karel Novák, Praha: Viktoria Publishing 1995); Jean-Paul Sartre: *Existencialismus je humanismus*, přel. Petr Horák, Praha: Vyšehrad 2004; a Jürgen Habermas: *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*, přel. Alena Bakešová – Josef Velek, Praha: Filosofia 2000, část III, kap. 2–4.

Předběžný argument pro formu utilitarismu vycházející ze zájmů či preferencí vděčí nejvíce Hareovi, přestože nejde tak daleko jako ten, který lze nalézt v jeho knize *Moral Thinking*. Sidgwick rozlišuje preferenční názor od hédonistického ve své knize *The Methods of Ethics* (7. vyd., London: Macmillan and Company 1907, I, kap. 9, s. 109–191). Užitečnou diskusi o konsekvencialismu obsahuje

článek Waltera Sinnott-Armstronga v *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (online), <http://plato.stanford.edu/entries/consequentialism>. Ke zjištění, že výhra v loterii nevede k většímu štěstí, viz Philip Brickman – Dan Coates – Ronnie Janoff-Bulman: Lottery Winners and Accident Victims. Is Happiness Relative?, *Journal of Personality and Social Psychology* 36, č. 8 (1978), s. 917–927.

(Český citát z *Macbetha* viz William Shakespeare: *Dílo*, přel. Martin Hilský, Praha: Academia 2011, s. 1216.)

KAPITOLA DRUHÁ: ROVNOST A JEJÍ DŮSLEDKY

Rawlsův argument, že rovnost může být založena na přirozených vlastnostech člověka, najdeme v paragrafu 77 jeho knihy *A Theory of Justice*.

Diskusi o inteligenci a testech IQ viz James Flynn: *What is Intelligence? Beyond the Flynn Effect*, Cambridge: Cambridge University Press 2009. Argumenty ve prospěch souvislosti mezi IQ a rasovým původem lze nalézt v knihách Arthura Roberta Jensena: *Genetics and Education* (London: Harper & Row 1972) a *Educability and Group Differences* (London: Harper & Row 1973) a H. J. Eysencka: *Race, Intelligence and Education* (London: Temple Smith 1971). Různé námitky jsou shromážděny v publikaci Ken Richardson – David Spears (ed.): *Race, Culture and Intelligence*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin 1972. Viz také N. J. Block – Gerald Dworkin (ed.): *The IQ Controversy*, New York: Pantheon 1976; H. J. Eysenck – Leon Kamin: *Intelligence. The Battle for the Mind*, London: Palgrave Macmillan 1981; R. C. Lewontin – Steven Rose – Leon Kamin: *Not in Our Genes. Biology, Ideology and Human Nature*, New York: Pantheon Books 1984, zejména kap. 5; Richard J. Herrnstein – Charles Murray: *The Bell Curve. Intelligence and Class Structure in American Life*, New York: Free Press 1994 a debata mezi Robertem Nicholsem a Jamesem Flynnem s komentářem Jensena v knize Arthur Jensen: *Consensus and Controversy*, ed. Sohan Modgil – Celia Modgil, New York: The Falmer Press 1987, s. 213–235 a 374–381. Poznámka Thomase Jeffersona o irelevantnosti inteligence v otázce práv zazněla v dopise Henrimu Gregoirovi z 25. února 1809.

Povahou a původem psychologických a kognitivních rozdílů mezi pohlavími se zabývají: Eleanor Maccoby – Carol Jacklin: *The Psychology of Sex Differences*, Palo Alto: Stanford University Press 1974; Diane Halpern: *Sex Differences in Cognitive Abilities*, 3. vyd., London: Lawrence Erlbaum Associates 2000; Doreen Kimura: *Sex and Cognition*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press 2000 a Melissa

Hines: *Brain Gender*, New York: Oxford University Press 2005. Kritiku některých vědeckých poznatků viz Cordelia Fine: *Delusions of Gender*, New York: W. W. Norton & Company 2010.

Typickou obhajobou rovnosti příležitostí jako jediné ospravedlnitelné formy rovnosti je text Daniel Bell: A "Just" Equality, *Dialogue* 8, č. 2 (1975). Citát Jeffreyho Graye je z článku „Why Should Society Reward Intelligence?“ (*The Times* /London/ /8. 9. 1972/). Dilemata vyvolaná rovnými příležitostmi naléhavě popisuje titul James Fishkin: *Justice, Equal Opportunity and the Family*, New Haven: Yale University Press 1983.

Přehled problematiky pozitivní diskriminace viz článek Roberta Fullinwidera „Affirmative Action“ (*Stanford Encyclopedia of Philosophy* /online/, <http://plato.stanford.edu/entries/affirmative-action>). Viz také Robert Fullinwider – Judith Lichtenberg: *Leveling the Playing Field. Justice, Politics, and College Admissions*, Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers 2004. Důkazy o tom, že si menšinové studenti přijatí na základě pozitivní diskriminace vedou hůře než třída jako celek, uvádí Richard Sander: A Systemic Analysis of Affirmative Action in American Law Schools, *Stanford Law Review* 57, č. 2 (2004), s. 367–483. Argument, že pozitivní diskriminace je pro menšinové studenty špatná, obsahuje kniha Stephan Thernstrom – Abigail Thernstrom: *America in Black and White. One Nation, Indivisible*, New York: Simon & Schuster 1997. Pozitivní diskriminaci obhajují dva bývalí rektori Princetonské a Harvardovy univerzity v knize William Bowen – Derek Bok: *The Shape of the River. Long-Term Consequences of Considering Race in College and University Admissions*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1998.

KAPITOLA TŘETÍ: ROVNOST PRO ZVÍŘATA?

Podrobnější výklad mých názorů na etiku zacházení se zvířaty najdete v knize *Animal Liberation* (reedice 2. vydání s novou předmluvou, New York: HarperCollins 2009). Čtivý výklad této problematiky nabízí Mary Midgleyová v knize *Animals and Why They Matter* (Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books 1983). James Rachels v knize *Created from Animals* (Oxford: Oxford University Press 1990) vykresluje morální důsledky darwinistické revoluce pro naše uvažování o našem postavení mezi živočichy. Historii měnících se postojů ke speciesismu mapuje Richard Ryder v knize *Animal Revolution. Changing Attitudes Towards Speciesism* (Oxford: Blackwell 1989). Doporučuji také tituly: David DeGrazia: *Taking Animals Seriously*, Cambridge: Cambridge University Press 1996 a *Animal*

Rights. A Very Short Introduction, Oxford: Oxford University Press 2001; Paola Cavalieri: *The Animal Question. Why Nonhuman Animals Deserve Human Rights*, New York: Oxford University Press 2001 a *The Death of the Animal. A Dialogue*, New York: Columbia University Press 2009 a Karen Dawn: *Thanking the Monkey. Rethinking the Way We Treat Animals*, New York: William Morrow Paperbacks 2008. O psychologii našeho vztahu ke zvířatům viz Hal Herzog: *Some We Love, Some We Hate, Some We Eat. Why It's So Hard to Think Straight About Animals*, New York: HarperCollins 2010. Zvířaty a etikou se rovněž zabývají antologie: Tom Regan – Peter Singer (ed.): *Animal Rights and Human Obligations*, 2. vyd., Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall 1989; Peter Singer (ed.): *In Defense of Animals*, Oxford: Perennial Library 1986 a *In Defense of Animals. The Second Wave*, Oxford: Blackwell 2006; Susan Armstrong – Richard Botzler (ed.): *The Animal Ethics Reader*, London: Psychology Press 2003; a Cass Sunstein – Martha Nussbaum (ed.): *Animal Rights. Current Debates and New Directions*, New York: Oxford University Press 2004.

Benthamova obhajoba zvířat pochází z jeho spisu *Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (1789), kap. XVIII, odst. 1, pozn. Podrobnější popis podmínek moderního zemědělství obsahuje kniha *Animal Liberation*, kap. 3; kniha Michaela Pollana *Dilema všežravce* (přel. Jitka Fialová, Praha: Argo 2013, kap. 17); a kniha Petera Singera a Jima Masona *The Ethics of What We Eat* (New York: Text Publishing 2006). Podobně *Animal Liberation*, kap. 2, pojednává o využívání zvířat ve výzkumu podrobněji, než je možné v této knize, viz ale také Richard Ryder: *Victims of Science*, 2. vyd., Fontwell, Sussex: Open Gate Press 1983. Podrobnosti o experimentu s botoxem lze nalézt na <http://www.hsus.org>. Experimenty H. F. Harlowa s izolováním opic původně publikovaly časopisy *Journal of Comparative and Physiological Psychology* 78 (1972), s. 202; *Proceedings of the National Academy of Science* 54 (1965), s. 90 a *Engineering and Science* 33 (duben 1970), s. 8. O pokračování jeho práce viz *Animal Liberation*, s. 34–35.

Tvrzení, že zvířata nejsou schopna cítit bolest, se obvykle spojuje s Descartem. Descartův názor je však méně jasný (a méně konzistentní), než se většina domnívala. Viz John Cottingham: "A Brute to the Brutes?". *Descartes' Treatment of Animals*, *Philosophy* 53, č. 206 (1978), s. 551. Novější ideologie, které popírají realitu bolesti zvířat popisuje a kritizuje Bernard Rollin v knize *The Unheeded Cry. Animal Consciousness, Animal Pain and Science* (Oxford: Oxford University Press 1989). O bolesti u korýšů viz Robert Elwood – Mirjam Appel: *Pain Experience in Hermit Crabs?*, *Animal Behaviour* 77, č. 5 (2009),

- s. 1243–1246 a Stuart Barr a kol.: Nociception or Pain in a Decapod Crustacean?, *Animal Behaviour* 75, č. 3 (2008), s. 745–751.
- Zdrojem anekdoty o Benjaminu Franklinovi je jeho kniha *Autobiography* (New York: Modern Library 1950, s. 41, česky Benjamin Franklin: *Vlastní životopis*, přel. Vladimír Dědek, Praha: Otto 1918, s. 74). Stejnou námitkou se vážněji zabýval John Benson v článku „Duty and the Beast“ (*Philosophy* 53, č. 206 /1978/, s. 545–547).
- Citát z Platónovy *Ústavy* v oddílu „Etika a reciprocita“ je z 2. knihy, 358e–359a (Platón: *Ústava*, přel. František Novotný, Praha: Oikoy-menih 1996, s. 39–40). K pozdějším vyjádřením podobného názoru viz John Rawls: *A Theory of Justice*; J. L. Mackie: *Ethics*, kap. 5; a David Gauthier: *Morals by Agreement*, New York: Oxford University Press 1986. Tito autoři zvířata z hlavních úvah o morálce vylučují, přestože dopad tohoto vyloučení různými způsoby zmírňují (viz například *A Theory of Justice*, s. 512 a *Ethics*, s. 193–195). Moje rozprava o volnější verzi pohledu na reciprocitu vychází z doktorské práce Edwarda Johnsona *Species and Morality* (Princeton University, Princeton 1976; University Microfilms International, Ann Arbor, Michigan 1981, s. 145).
- Výklad smluvního pohledu na etiku, který pro zvířata vyznívá mnohem příznivěji, viz Mark Rowlands: *Animal Rights. Moral Theory and Practice*, 2. vyd., London: Palgrave Macmillan 2009.
- V oddíle „Rozdíly mezi lidmi a zvířaty“ jsou pozorování šimpanzů Jane Goodallové poutavě vylíčena v knihách *In the Shadow of Man* (Boston: Houghton Mifflin Harcourt 1971, česky Jane van Lawicková-Goodallová: *Ve stínu člověka*, přel. Alena Jindrová-Špilarová, Praha: Mladá fronta 1978, s. 99) a *Through a Window. My Thirty Years with the Chimpanzees of Gombe* (London: Houghton, Mifflin and Company 1990) a v odbornější formě v knize *The Chimpanzees of Gombe. Patterns of Behaviour* (Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press 1986). Více informací o schopnostech lidoopů najdete v knize editované Paolou Cavalieriovou a Peterem Singerem *The Great Ape Project* (London: Fourth Estate publishing 1993). O relativním morálním statusu zvířat a lidí s těžkým mentálním postižením viz Peter Singer: *Speciesism and Moral Status* a Eva Feder Kittay: *The Personal is Philosophical is Political. A Philosopher and Mother of a Cognitively Disabled Person Sends Notes from the Battlefield*, in: *Cognitive Disability and Its Challenge to Moral Philosophy*, ed. Eva Feder Kittay – Licia Carlson, Malden, Massachusetts: Wiley – Blackwell 2010, s. 331–344 a 393–413.
- Pokud jde o námitky proti argumentu, o němž pojednává oddíl „Obhajoba speciesismu“, tvrzení, že bychom měli jednotlivcům přiznat

morální status odpovídající schopnostem běžným pro jejich druh, se objevilo v článku Stanleyho Benna „Egalitarianism and Equal Consideration of Interests“ (J. Roland Pennock – John W. Chapman /ed./: *Nomos IX. Equality*, New York: Atherton Press 1967, s. 62 a dále); tvrzení, že máme zvláštní povinnosti vůči lidem, protože se za lidi považujeme, viz John Benson: *Duty and the Beast*, *Philosophy* 53, č. 206 (1978), s. 529–549, související argumenty uvádí Bonnie Steinbock: *Speciesism and the Idea of Equality*, *Philosophy* 53, č. 206 (1978), s. 255–256 a obšírněji Leslie Pickering Francis – Richard Norman: *Some Animals are More Equal than Others*, *Philosophy* 53, č. 206 (1978), s. 518–527. Bernard Williams obhazuje předpojatost lidí v článku „The Human Prejudice“ v knize *Peter Singer under Fire* editované Jeffreyem Schalerem. Tamtéž lze nalézt mou obsáhlejší odpověď.

KAPITOLA ČTVRTÁ: CO JE ŠPATNÉHO NA ZABÍJENÍ?

Pojednání Andrewa Stinsona popsali Robert a Peggy Stinsonovi v knize *The Long Dying of Baby Andrew* (Boston: Little Brown & Company 1983).

Článek Josepha Fletchera „Indicators of Humanhood. A Tentative Profile of Man“ vyšel v časopise *The Hastings Center Report* (2, č. 5 /1972/, s. 1–4). Definice pojmu „osoba“ od Johna Locka je převzata z jeho knihy *Esej o lidském chápání* (1690, přel. Miloš Dokulil, Praha: Oikoymenth 2012, kn. II, kap. 27, odst. 9).

Aristotelovy názory na infanticidu jsou v jeho *Politice*, VII, 1335b; Platónovy názory ve spisu *Ústava*, V, 460c. Podporu pro tvrzení, že naše současné postoje k infanticidě jsou do značné míry důsledkem vlivu křesťanství na naše myšlení, lze nalézt v historickém materiálu o infanticidě citovaném v poznámkách k šesté kapitole. (Viz zejména článek W. L. Langer, s. 353–355.) Akvinského výrok, že zabití lidské bytosti je proviněním proti Bohu stejně jako zabití otroka je proviněním vůči jeho pánu, viz *Summa teologická*, II, ii, otázka 64, článek 5 (český překlad Emiliána Soukupa v nové úpravě Tomáše Bahounka viz <http://www.cormierop.cz/Summa-teologicka-IIicast-2dil.html>).

Hare předkládá a obhazuje svůj dvouúrovňový pohled na morální uvažování v knize *Moral Thinking*.

Článek Michaela Tooleyho „Abortion and Infanticide“ poprvé vyšel v časopise *Philosophy and Public Affairs* (2, č. 1 /1972/, s. 37–65). Pasáž citovaná v oddílu „Má osoba právo na život?“ na s. 101 pochází z revidované verze v knize Joel Feinberg (ed.): *The Problem of*

Abortion, Belmont: Wadsworth 1973, s. 60. Jeho kniha *Abortion and Infanticide* vyšla v Oxfordu v roce 1983.

Další diskuse o respektu k autonomii jako námitce proti zabíjení viz Jonathan Glover: *Causing Death and Saving Lives*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books 1977, kap. 5. a H. J. McCloskey: *The Right to Life*, *Mind* 84, č. 335 (1975), s. 403–425.

Jeremy Bentham uvádí svůj výklad toho, co je v zájmu jednotlivce, ve svém spisu *Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (1789), kap. 1, odst. II, V (česky Jeremy Bentham: Úvod k principům morálky a zákonodárství, in: John Stuart Mill: *Vybrané spisy o etice, společnosti a politice*, I, přel. Martin Pokorný – Karel Špunk, Praha: Oikoymenh 2016, s. 175).

Za diskusi o „celostním“ hledisku a hledisku „předcházející existence“ v utilitarismu vděčím Dereku Parfitovi. Původně jsem se pokusil obhájit názor o předcházející existenci v článku „A Utilitarian Population Principle“ (Michael D. Bayles /ed./: *Ethics and Population*, Cambridge, Massachusetts: Transaction 1976), Parfitova odpověď „On Doing the Best for Our Children“ v témže svazku mě však přesvědčila, abych změnil názor. Jeho kniha *Reasons and Persons* (Oxford: Oxford University Press 1984) je povinnou četbou pro každého, kdo se chce tímto tématem zabývat do hloubky. Viz také jeho stručný výklad některých otázek v textu „Overpopulation and the Quality of Life“ (Peter Singer /ed./: *Applied Ethics*, New York: Oxford University Press 1986). Parfit používá termín „osobu ovlivňující“ (*person-affecting*), kdežto já používám slovní spojení „předcházející existence“ (*prior existence*), který se mi zdá vhodnější, protože tento postoj nijak zvlášť nerozlišuje osoby od jiných vnímajících tvorů.

Rozdílu mezi oběma verzemi utilitarismu si zřejmě poprvé všiml Henry Sidgwick (*The Methods of Ethics*, IV, kap. 1, s. 414–491). K pozdějším textům patří kromě již citovaných Jan Narveson: *Moral Problems of Population*, *The Monist* 57, č. 1 (1973), s. 62–86; T. G. Roupas: *The Value of Life*, *Philosophy and Public Affairs* 7, č. 2 (1978), s. 154–183; R. I. Sikora: *Is It Wrong to Prevent the Existence of Future Generations*, in: *Obligations to Future Generations*, ed. Richard I. Sikora – Brian M. Barry, Philadelphia: White Horse Press 1978, s. 112–166; Jefferson McMahan: *Problems of Population Theory*, *Ethics* 92 (1981), s. 96–127; Melinda Roberts: *Child versus Childmaker. Future Persons and Present Duties in Ethics and the Law*, Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield 1998; Jesper Ryberg – Torbjorn Tannsjo (ed.): *The Repugnant Conclusion. Essays on Population Ethics*, New York: Springer 2004; Elizabeth Harman: *Can*

- We Harm and Benefit in Creating?, *Philosophical Perspectives* 18, č. 1 (2004), s. 89–113; a Caspar Hare: Voices from Another World. Must We Respect the Interests of People Who Do Not, and Will Never, Exist?, *Ethics* 117, č. 3 (2007), s. 498–523. Přehled viz Jesper Ryberg: The Repugnant Conclusion, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (online), <http://plato.stanford.edu/entries/repugnant-conclusion/>.
- Milova slavná pasáž srovnávající Sókrata a hlupáka se objevila v jeho spisu *Utilitarianism* (poprvé publikováno 1863; London: J. M. Dent 1960, s. 8–9, česky John Stuart Mill: Utilitarismus, in: J. M. Mill: *Vybrané spisy o etice, společnosti a politice*, I, s. 18).
- Promyšlenou důkladnou rozpravu o celé oblasti, již se zabývá tato a následující tři kapitoly, najdete v knize Jeff McMahan: *The Ethics of Killing. Problems at the Margins of Life*, New York: Oxford University Press 2001.

KAPITOLA PÁTÁ: ZABÍJENÍ: ZVÍŘATA

- Průlom v komunikaci s bytostí jiného druhu oznámil článek R. Allena a Beatrice T. Gardnerových „Teaching Sign Language to a Chimpanzee“ (*Science* 165, č. 3894 /1969/, s. 664–672). Informace o používání jazyka u šimpanzů, goril a orangutana jsou čerpány z článků Rogera a Debory Foutsových, Francine Pattersonové, Wendy Gordonové a H. Lyn Milese zveřejněných v antologii *The Great Ape Project*. O životě Washoeho viz Roger Fouts: *Next of Kin. What Chimpanzees Have Taught Me about Who We Are*, New York: William Morrow and Company 1997 (česky Roger Fouts – Stephen Tukul Mills: *Nejbližší příbuzní. Co jsem se od šimpanzů dozvěděl o nás*, přel. Alena Jindrová, Praha: Mladá fronta 2000) a o duševním životě delfínů viz Thomas White: *In Defense of Dolphins. The New Moral Frontier*, Oxford: Wiley – Blackwell 2007.
- Citát v prvním oddílu páté kapitoly pochází z knihy Stuarta Hampshirea *Thought and Action* (London: Chatto and Windus 1959, s. 98–99). K dalším autorům s podobnými názory patří Anthony Kenny: *Will, Freedom and Power*, Oxford: Blackwell 1975; Donald Davidson: *Thought and Talk*, in: *Mind and Language*, ed. Samuel D. Guttenplan – Samuel Guttenplan, Oxford: Clarendon Press 1975; a Michael Leahy: *Against Liberation. Putting Animals in Perspective*, New York: Routledge 1991.
- Juliiny schopnosti řešit problémy prokázali J. Döhl a B. Rensch; jejich práce popisuje kniha Jane Goodallové *The Chimpanzees of Gombe* na s. 31. Frans de Waal uvádí svá pozorování šimpanzů v knize *Chimpanzee Politics*. Jeho popis Figanova promyšleného způsobu

získávání banánu je převzat ze s. 107 knihy *In the Shadow of Man*. Studii, která ukazuje, že prasata raději těžším prasatům neukazují, kde se nachází potrava, viz Suzanne Held – Michael Mendl – Claire Devereux – Richard W. Byrne: Foraging Pigs Alter Their Behavior in Response to Exploitation, *Animal Behaviour* 64, č. 2 (2002), s. 157–166. Mathias Osvath svá pozorování šimpanze Santana házejícího kameny popsal v článku „Spontaneous Planning for Future Stone Throwing by a Male Chimpanzee“ (*Current Biology* 19, č. 5 /10. 3. 2009/, s. R190–R191). Pozoruhodné mentální schopnosti sojky ukázali Sérgio P. C. Correia, Anthony Dickinson a Nicola S. Claytonová v článku „Western Scrub-Jays Anticipate Future Needs Independently of Their Current Motivational State“ (*Current Biology* 17, č. 10 /15. 5. 2007/, s. 856–861). K tomuto tématu obecně viz Michael Mendl – Elizabeth S. Paul: Do Animals Live in the Present?. Current Evidence and Implications for Welfare, *Applied Animal Behaviour Science* 113, č. 4 (2008), s. 357–882.

Sebeuvědomění živočichů a testům se zrcadlem se věnuje několik esejí zařazených do knihy M. Bekoff – C. Allen a G. Burghardt (ed.): *The Cognitive Animal. Empirical and Theoretical Perspectives on Animal Cognition*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press 2002. Irene Pepperbergová popisuje svou práci s papouškem Alexem v knize *Alex and Me* (New York: HarperCollins 2008). O schopnosti sebekontroly u slepic informovali S. M. Abeyesinghe, C. J. Nicol, S. J. Hartnell a C. M. Wathes: „Can Domestic Fowl, *Gallus Gallus Domesticus*, Show Self-Control?“ (*Animal Behavior* 70, č. 1 /2005/, s. 1–11). Culum Brown pojednává o duševním životě ryb v článku „Not Just a Pretty Face“ (*New Scientist* 182 /12. 6. 2004/, s. 42). O novém používání nástrojů u chobotnice viz Julian K. Finn – Tom Trengenza – Mark Norman: Defensive Tool Use in a Coconut-Carrying Octopus, *Current Biology* 19, č. 23 (15. 12. 2009), s. R1069–R1070.

Více o tom, jak Gary Varner chápe rozdíl mezi osobou, téměř osobou a bytostí, která má jen vnímání, viz jeho knihu *Personhood and Animals in the Two-Level Utilitarianism of R. M. Hare* (Oxford: Oxford University Press 2012). Roger Scruton píše o tom, kdy smrt je a kdy není tragédií, v esejí „The Conscientious Carnivore“ v knize *Food for Thought. The Debate over Eating Meat*, kterou editoval Steve Scalet (Amherst: Prometheus 2004, s. 81–91).

Tvrzení Leslieho Stephena, že požívání slaniny je šetrné k prasatům, je z jeho knihy *Social Rights and Duties* (London 1896), cituje je Henry Salt v článku „The Logic of the Larder“, který vyšel v jeho knize *The Humanities of Diet* (Manchester: The Vegetarian Society 1914), a bylo přetištěno v prvním vydání knihy Tom Regan – Peter Sim-

- ger (ed.): *Animal Rights and Human Obligations*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall 1976. (Kniha Henryho Salta *Práva nižších /Animals' Rights Considered in Relation to Social Progress/* vyšla v českém překladu Pavly Moudré /Praha: Nakladatelství Nové kultury 1915/.) Novější formulace tohoto argumentu viz Michael Pollan: *Dilema všežravce* a Hugh Fearnley-Whittingstall: *The River Cottage Meat Book*, London: Hodder & Stoughton 2004. Moje vlastní dřívější rozprava na toto téma je v šesté kapitole prvního vydání knihy *Animal Liberation* (New York: HarperCollins 1975). Podrobnou diskusi o této problematice, argumentující proti nahraditelnosti, viz doktorskou práci Tatjany Visakové *Killing Happy Animals* předloženou na Utrechtské univerzitě (2010).
- (České znění citací z Lucretia viz Titus Lucretius Carus: *O přírodě*, přel. Julie Nováková, Praha: Svoboda 1971, s. 169).
- Příklad dvou žen pochází z článku Dereka Parfita „Rights, Interests and Possible People“ (Samuel Gorovitz a kol. /ed./: *Moral Problems in Medicine*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall 1976); variantu s rozhodováním mezi dvěma různými lékařskými programy lze nalézt v Parfitově knize *Reasons and Persons* na s. 367. Rozlišení biologického a biografického života podle Jamese Rachelse pochází z jeho knihy *The End of Life. Euthanasia and Morality* (Oxford: Oxford University Press 1987). Hartovo pojednání na toto téma v recenzi prvního vydání této knihy neslo název „Death and Utility“ a vyšlo 15. května 1980 v časopise *The New York Review of Books*.
- Arthur Schopenhauer svůj pesimistický pohled na existenci obhajuje v knize *Svět jako vůle a představa*, II (přel. Milan Váňa, Pelhřimov: Nová tiskárna 1998, kn. IV, odd. 56–59, s. 421–434). Novější obhajobou je kniha Davida Benatara *Better Never to Have Been. The Harm Of Coming Into Existence* (Oxford: Oxford University Press 2006, česky David Benatar: *Nebýt či být. O utrpení, které přináší příchod na tento svět*, přel. Daniel Micka, Praha: Dybbuk 2013).
- Argument Henryho Sidgwicka ve prospěch žádoucího vědomí neboli slasti jako nejvyššího dobra lze nalézt v knize *The Methods of Ethics*, III, kap. 14.
- Původní prezentace problému neidentity, z níž vychází můj scénář klimatické změny, a Parfitův příklad „vyčerpání“, na němž je založen, viz Derek Parfit: *Reasons and Persons*, s. 351–374. Přehled problematiky a další odkazy viz Melinda Roberts: *The Nonidentity Problem*, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (online), <http://plato.stanford.edu/entries/nonidentity-problem>.
- O etice lovu viz Gary Varner: *In Nature's Interests. Interests, Animal Rights, and Environmental Ethics*, New York: Oxford University

Press 1998, kap. 5. Steven Davis tvrdí, že ti, kteří konzumují hovězí ze skotu krmeného trávou, jsou zodpovědní za menší počet úmrtí zvířat než vegani, v článku „The Least Harm Principle May Require That Humans Consume a Diet Containing Large Herbivores, Not a Vegan Diet“ (*Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 16 /2003/, s. 387–394). Chybu v jeho výpočtech odhalil Gaverick Matheny: Least Harm. A Defense of Vegetarianism from Steven Davis's Omnivorous Proposal, *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 16 (2003), s. 505–511.

KAPITOLA ŠESTÁ: ZABÍJENÍ: EMBRYO A PLOD

Úplné znění rozhodnutí Nejvyššího soudu USA ve věci *Roeová versus Wade* je k dispozici online; některé klíčové části jsou přetištěny v antologii J. Feinberg (ed.): *The Problem of Abortion*. Počet zmrazených embryí ve Spojených státech viz Pam Belluck: From Stem Cell Opponents, an Embryo Crusade, *The New York Times* (2. 6. 2005).

Vládní výbor zmíněný v šesté kapitole – Wolfendenův výbor – vydal zprávu *Report of the Committee on Homosexual Offences and Prostitution*, Command Paper 247 (London 1957). Citát je ze s. 24. „Velmi prostý princip“ J. S. Milla je uveden v úvodní kapitole spisu *On Liberty*, 3. vyd., London 1864 (česky John Stuart Mill: O svobodě, in: J. S. Mill: *Vybrané spisy o etice, společnosti a politice*, II, s. 17). Kniha Edwina Schura *Crimes Without Victims* vyšla v roce 1965 v nakladatelství Englewood Cliffs v New Jersey. Článek Judith Jarvis Thomsonové „A Defense of Abortion“ vyšel v časopise *Philosophy and Public Affairs* (1, č. 1 /1971/) a byl přetištěn v knize Peter Singer (ed.): *Applied Ethics*.

Můj popis vývoje vnímání plodu vychází z výzkumu, který provedla Susan Taiwaová v Centru pro lidskou bioetiku na Monashově univerzitě a který byl publikován pod názvem „When Is the Capacity for Sentience Acquired during Human Fetal Development?“ v časopise *Journal of Maternal-Fetal Medicine* (1, č. 3 /1992/, s. 153–165). Starší odborné stanovisko pochází od britské vládní poradní skupiny pro výzkum plodu, které předsedal sir John Peel a které bylo publikováno pod názvem *The Use of Fetuses and Fetal Materials for Research* (London 1972). Viz také Clifford Grobstein: *Science and the Unborn*, New York: Basic Books 1988.

Paul Ramsey používá genetickou jedinečnost plodu jako argument proti interrupcím v článku „The Morality of Abortion“ (David H. Labby /ed./: *Life or Death. Ethics and Options*, Portland: Reed College 1968, přetištěno v James Rachels /ed./: *Moral Problems*,

2. vyd., New York: Harper & Row 1975, s. 40). Projev prezidenta George W. Bushe o využití embryí k získání kmenových buněk je zde: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/08/20010809-2.html>.

Argument Dona Marquise proti interrupcím byl publikován pod názvem „Why Abortion Is Immoral“ v časopise *Journal of Philosophy* (86, č. 4 /1989/, s. 183–202); viz také Alistair Norcross: Killing, Abortion and Contraception. A Reply to Marquis, *Journal of Philosophy* 87, č. 5 (1990), s. 268–277. Citát o totipotenci viz Don Marquis: Singer on Abortion and Infanticide, in: *Peter Singer under Fire*, s. 151.

Možnost vytvoření nových lidských bytostí z různých druhů buněk viz Agata Sagan – Peter Singer: The Moral Status of Stem Cells, *Metaphilosophy* 38, č. 2–3 (duben 2007), s. 264–284. Citovaná pasáž Patricka Leea a Roberta Georgea pochází z jejich eseje „Human-Embryo Liberation. A Reply to Peter Singer“ zveřejněné v časopise *National Review* (online) (25. 1. 2006), <https://www.national-review.com/2006/01/human-embryo-liberation-patrick-lee-robert-p-george/>. Viz také Patrick Lee – Robert George: *Body-Self Dualism in Contemporary Ethics and Politics*, Cambridge: Cambridge University Press 2008, s. 81–94.

Za své úvahy o identitě dělicího se embrya vděčím Helze Kuhseové, s níž jsem napsal text „Individuals, Humans and Persons. The Issue of Moral Status“ (Peter Singer – Helga Kuhse – Stephen Buckle – Karen Dawson – Pascal Kasimba /ed./: *Embryo Experimentation*, Cambridge: Cambridge University Press 1990). Oba jsme byli zavázáni pozoruhodné knize *When Did I Begin?* (Cambridge: Cambridge University Press 1988) římskokatolického teologa Normana Forda, která názor, že početí znamená počátek lidského jedince, zpochybňuje. K diskusi o truchlení nad ztrátou „Marie“ viz David S. Oderberg: Modal Properties, Moral Status, and Identity, *Philosophy and Public Affairs* 26, č. 3 (1997), s. 270–271. Argument o potencialitě v souvislosti s IVF byl poprvé publikován v článku Peter Singer – Karen Dawson: IVF Technology and the Argument from Potential, *Philosophy and Public Affairs* 17, č. 2 (1988), s. 87–104, který byl přetištěn v knize *Embryo Experimentation*. Stephen Buckle zaujímá odlišný přístup v textu „Arguing from Potential“ (*Bioethics* 2, č. 3 /1988/, s. 226–253) rovněž přetištěném v knize *Embryo Experimentation*. Viz také Reginald Williams: Abortion, Potential, and Value, *Utilitas* 20, č. 2 (2008), s. 169–186.

Citát Johna Noonana je z jeho článku „An Almost Absolute Value in History“ (John Noonan /ed./: *The Morality of Abortion. Legal and His-*

torical Perspectives, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press 1970, s. 56–57). O procentu embryí, z nichž vyrostou děti, viz United States Department of Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, Assisted Reproductive Technology (ART) Report: National Summary, 2007, k dispozici na <https://www.cdc.gov/art/artdata/index.html>. Všimněte si, že pro získání pravděpodobnosti přežití jednotlivých embryí je nutné vydělit úspěšnost těhotenství průměrným počtem embryí použitých na cyklus (z většiny těhotenství se totiž narodí jen jedno dítě). Britské údaje lze nalézt na internetových stránkách Human Fertilisation and Embryology Authority, <http://www.hfea.gov.uk>. Australský stát Victoria zveřejňuje výroční zprávy instituce Victorian Assisted Reproductive Treatment Authority na <http://www.varta.org.au/resources/annual-reports>.

Benthamova uklidňující poznámka o infanticidě pochází z jeho spisu *Theory of Legislation* (1802), s. 264 a cituje ji Edvard Westermarck: *The Origin and Development of Moral Ideas*, I, London: Macmillan 1924, s. 413n. Michael Tooley v závěrečné části knihy *Abortion and Infanticide* rozebírá dostupné důkazy o tom, jak se u kojence vyvíjí pocit, že je já, které přetrvává v čase.

K tomuto tématu viz také Alison Gopnik: *The Philosophical Baby. What Children's Minds Tell Us About Truth, Love, and the Meaning of Life*, New York: Farrar, Straus and Giroux 2009.

Historické materiály o rozšíření infanticidy viz Maria Piers: *Infanticide*, New York: W. W. Norton 1978 a William L. Langer: *Infanticide. A Historical Survey*, *History of Childhood Quarterly* 1, č. 3 (1974), s. 353–365. Starší, ale stále cenný přehled viz E. Westermarck: *The Origin and Development of Moral Ideas*, I, s. 394–413. Zajímavá studie o využití infanticidy pro plánování rodiny viz Thomas C. Smith: *Nakahara. Family Farming and Population in a Japanese Village, 1717–1830*, Stanford: Stanford University Press 1977. Odkazy na Platónovy a Aristotelovy názory na toto téma byly uvedeny v poznámkách ke čtvrté kapitole. Seneca viz *De Ira*, 1, 15, cit. podle E. Westermarck: *The Origin and Development of Moral Ideas*, I, s. 419. Sbírku esejí o infanticidě obsahuje kniha Marvin Kohl (ed.): *Infanticide and the Value of Life*, Buffalo, NY: Prometheus 1978. Pádny argument ve prospěch narození jako bodu pro stanovení hranice kvůli veřejnému pořádku lze nalézt v článku Norberta Hoerstera „Kindstötung und das Lebensrecht von Personen“ (*Analyse & Kritik* 12/1990/, s. 226–244).

K článkům, jež do určité míry konvenují mému postoji, patří Michael Tooley: *Abortion and Infanticide*, *Philosophy and Public Affairs* 2,

č. 1 (1972); Mary Anne Warren: The Moral and Legal Status of Abortion, *The Monist* 57, č. 1 (1973); a R. M. Hare: Abortion and the Golden Rule, *Philosophy and Public Affairs* 4, č. 4 (1975).

KAPITOLA SEDMÁ: ZABÍJENÍ: LIDÉ

Podrobnosti o případě Linaresových pocházejí z *The New York Times* (27. 4. 1989) a ze zprávy *Hastings Center Report* (červenec–srpen 1989). Podrobnější informace a odkazy týkající se celého tématu rozhodování o životě a smrti kojenců viz: Helga Kuhse – Peter Singer: *Should the Baby Live?*, Oxford: Oxford University Press 1985; Critical Care Decisions in Fetal and Neonatal Medicine, *Nuffield Council on Bioethics* (online), 2006, <https://www.nuffieldbioethics.org/assets/pdfs/Critical-care-decisions.pdf>; John D. Lantos – William Meadow: *Neonatal Bioethics. The Moral Challenges of Medical Innovation*, Baltimore: Johns Hopkins University Press 2006; a Geoffrey Miller: *Extreme Prematurity. Practices, Bioethics and the Law*, Cambridge – New York: Cambridge University Press 2007.

Počty pacientů v trvale vegetativním stavu a délku trvání těchto stavů uvádí text J. B. Sibbison: USA. Right to Live, or Right to Die?, *The Lancet* 337, č. 8733 (12. 1. 1991), s. 102–103. Viz také Nancy Frazier O'Brien: No Easy Answers Seen for Questions about Persistent Vegetative State, *Catholic News Service* (online), 20. 9. 2007, www.catholic.org. K případu Schiavo viz William Yardley – Maria Newman: Schiavo Dies Nearly Two Weeks After Removal of Feeding Tube, *The New York Times* (31. 3. 2005); a Timothy Williams: Schiavo's Brain Was Severely Deteriorated, Autopsy Says, *The New York Times* (15. 6. 2005).

Případ Diany je citován z textu Timothy E. Quill: Death and Dignity. A Case of Individualized Decision Making, *The New England Journal of Medicine* 324, č. 10 (7. 3. 1991), s. 691–694. Betty Rollinová popisuje smrt své matky v knize *Last Wish* (London: Penguin 1987) – citovaná pasáž je ze s. 149–150. O smrti Janet Adkinsové viz *The New York Times* (14. 12. 1990); vlastní výpověď Jacka Kevorkiana viz Jack Kevorkian: *Prescription. Medecide*, Buffalo, NY: Prometheus Books 1991. Další pojednání o sebevraždě s pomocí lékaře a dobrovolné eutanazii viz Margaret Pabst Battin: *The Least Worst Death. Essays in Bioethics on the End of Life*, New York: Oxford University Press 1994; J. M. Dieterle: Physician Assisted Suicide. A New Look at the Arguments, *Bioethics* 21, č. 3 (2007), s. 127–139; a Michael B. Gill: Is the Legalization of Physician-Assisted Suicide Compati-

- ble with Good End-of-Life Care?, *Journal of Applied Philosophy* 26, č. 1 (2009), s. 28–42.
- Můj popis událostí v lékařském centru Memorial v New Orleansu vychází z článku Sheri Fink: The Deadly Choices at Memorial, *The New York Times Magazine* (30. 8. 2009).
- Oficiální vyjádření postoje římskokatolické církve k eutanazii a nauce o dvojitým účinku lze nalézt v *Deklaraci o eutanazii*, kterou vydala Posvátná kongregace pro nauku víry (Vatikán 1980). Další užitečná pojednání viz J. Glover: *Causing Death and Saving Lives*, kap. 14 a 15; Derek Humphrey – Ann Wickett: *The Right to Die. Understanding Euthanasia*, New York: Harper & Row 1986; a Helga Kuhse: *Euthanasia*, in: *A Companion to Ethics*.
- K otázkám souvisejícím s léčbou těžce postižených kojenců viz C. Gill: Health Professionals, Disability and Assisted Suicide. An Examination of Relevant Empirical Evidence and Reply to Batavia, *Psychology, Public Policy & Law* 6, č. 2 (2000), s. 526–545; A. Batavia: The Relevance of Data on Physicians and Disability on the Right to Assisted Suicide. Can Empirical Studies Resolve the Issue?, *Psychology, Public Policy & Law* 6 č. 2 (2000), s. 546–558; a Eva Feder Kittay: At the Margins of Moral Personhood, *Ethics* 116, č. 1 (2005), s. 100–131. Viz také následující eseje a mé odpovědi v knize *Peter Singer under Fire* editované Jeffreyem A. Schalerem: Harry J. Gensler: „Singer’s Unsantctity of Human Life. A Critique“, Harriet McBryde Johnson: „Unspeakable Conversations, or, How I Spent One Day as a Token Cripple at Princeton University“ a Stephen Drake: „Not Dead Yet!“.
- Rozdíl mezi aktivní a pasivní eutanazií výstižně charakterizuje James Rachels v článku „Active and Passive Euthanasia“ (*New England Journal of Medicine* 292 /1975/, s. 78–80, přetištěno v knize Peter Singer /ed./: *Applied Ethics*, s. 29–35). Viz také J. Rachels: *The End of Life*; H. Kuhse – P. Singer: *Should the Baby Live?*, kap. 4; a Helga Kuhse: *The Sanctity-of-Life Doctrine in Medicine. A Critique*, New York: Oxford University Press 1987, kap. 2. Popis případu Baby Doe je uveden v první kapitole téže knihy. Průzkum amerických pediatri viz Loretta M. Kopelman – Thomas G. Irons – Arthur E. Kopelman: Neonatologists Judge the “Baby Doe” Regulations, *The New England Journal of Medicine* 318 (17. 3. 1988), s. 677–683. Britské právní případy týkající se takových rozhodnutí popisuje text Dereka Morgana „Letting Babies Die Legally“ (*Institute of Medical Ethics Bulletin* 50 /květen 1989/, s. 13–18); a článek „Withholding of Life-Saving Treatment“ (*The Lancet* 336, č. 8723 /3. 11. 1990/, s. 1121). Báseň Arthura Clougha je zařazena do antologie *The New*

Oxford Book of English Verse uspořádané Helen Gardnerovou (Oxford: Clarendon Press 1978). Esej sira Gustava Nossala citovaná v oddíle „Aktivní a pasivní eutanazie“ v sedmé kapitole je *The Right to Die. Do We Need New Legislation?*, in: Parliament of Victoria, Social Development Committee, *First Report on Inquiry into Options for Dying with Dignity*, s. 104. O principu dvojího účinku a rozdílu mezi běžnými a mimořádnými prostředky léčby viz H. Kuhse: *Euthanasia*, in: *A Companion to Ethics* a úplnější popis v její knize *The Sanctity-of-Life Doctrine in Medicine*, kap. 3–4. Rozhodnutí papeže Jana Pavla II. o odnětí vyživovacích sond viz Address of John Paul II to the Participants in the International Congress on “Life-Sustaining Treatments and Vegetative State. Scientific Advances and Ethical Dilemmas”, 20. 3. 2004 (online), https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/2004/march/documents/hf_jp-ii_spe_20040320_congress-fiamc.html. Viz také již zmíněné *Prohlášení o eutanazii* vydané Posvátnou kongregací pro nauku víry, Vatikán, 1980.

Průzkum australských pediatriů a porodníků byl publikován v článku P. Singer – H. Kuhse – C. Singer: *The Treatment of Newborn Infants with Major Handicaps. A Survey of Obstetricians and Paediatricians in Victoria*, *Medical Journal of Australia* 2, č. 6 (17. 9. 1983), s. 274–278. V rozsudku je citováno svědectví římskokatolického biskupa Lawrence Caseyho v případě Quinlanové (In the Matter of Karen Quinlan, An Alleged Incompetent, přetištěno v Bonnie Steinbock /ed./: *Killing and Letting Die*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall 1980). John Lorber popisuje svou praxi pasivní eutanazie u vybraných případů rozštěpu páteře v článku „Early Results of Selective Treatment of Spina Bifida Cystica“ (*British Medical Journal* 4 /27. 10. 1973/, s. 201–204). Statistické údaje o přežití neléčených dětí s rozštěpem páteře pocházejí z již citovaných článků Lorbera a G. K. a E. D. Smithových. Různí lékaři uvádějí různé údaje. Lorberova námitka proti aktivní eutanazii je ze s. 204 téhož článku. Další diskuse o léčbě kojenců s rozštěpem páteře viz H. Kuhse – P. Singer: *Should the Baby Live?*, kap. 3.

Argument, že nacistické zločiny se vyvinuly z programu eutanazie, cituje článek Leo Alexandera „Medical Science under Dictatorship“ (*New England Journal of Medicine* 241 /14. 7. 1949/, s. 39–47). Gitta Sereny, která v knize *Into That Darkness. From Mercy Killing to Mass Murder* (London: McGraw-Hill 1974) sleduje kariéru Franze Stangla od středisek eutanazie až po tábor smrti v Treblince, přitom však odhaluje, jak se nacistický program „eutanazie“ lišil od toho, co se obhájí dnes (viz zejména s. 51–55). Příklad průzkumu, který

ukazuje, že lidé pravidelně hodnotí některé zdravotní stavy jako horší než smrt, viz G. W. Torrance: *Utility Approach to Measuring Health-Related Quality of Life*, *Journal of Chronic Diseases* 40, č. 6 (1987), s. 593–603.

Eutanazie u Eskymáků (a vzácnost vražd mimo tyto zvláštní okolnosti) viz E. Westermarck: *The Origin and Development of Moral Ideas*, I, s. 329–334, 387, pozn. 1 a 392, pozn. 1–3.

KAPITOLA OSMÁ: BOHATÍ A CHUDÍ

Podrobněji o povinnostech bohatých vůči chudým viz Peter Singer: *The Life You Can Save*, New York: Random House 2009. Další cenné knihy na toto téma: Peter Unger: *Living High and Letting Die*, New York: Oxford University Press 1996; William Aiken – Hugh LaFollette (ed.): *World Hunger and Moral Obligation*, Upper Saddle River, New Jersey: Prentice-Hall 1996; Thomas W. Pogge: *World Hunger and Human Rights. Cosmopolitan Responsibilities and Reforms*, Cambridge: Polity 2002; Deen Chatterjee (ed.): *The Ethics of Assistance. Morality and the Distant Needy*, Cambridge: Cambridge University Press 2004; Garrett Cullity: *The Moral Demands of Affluence*, Oxford: Clarendon Press 2005; a Thomas Pogge (ed.): *Freedom from Poverty as a Human Right. Who Owes What to the Very Poor?*, Oxford: Oxford University Press 2007. O příčinách chudoby viz Paul Collier: *The Bottom Billion. Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It*, New York: Oxford University Press 2007.

Zpráva výzkumného týmu Světové banky o chudobě byla publikována: Deepa Narayan – Raj Patel – Kai Schafft – Anne Rademacher – Sarah Koch-Schulte: *Voices of the Poor. Can Anyone Hear Us?*, New York: Oxford University Press 2000. Nejnovější údaje UNICEF o dětské úmrtnosti najdete na adrese www.childinfo.org/mortality.html.

Údaje o tom, kolik jednotlivé státy poskytují pomoci, najdete na <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-data/aid-at-a-glance.htm>.

O tom, co rozhoduje o pomoci identifikovatelné oběti viz Paul Slovic: “If I Look at the Mass I Will Never Act”. *Psychic Numbing and Genocide*, *Judgment and Decision Making* 2, č. 2 (2007), s. 79–95. O rozdílu – nebo jeho absenci – mezi zabitím a umožněním zemřít viz (kromě předchozích zmínek o aktivní a pasivní eutanazii) J. Glover: *Causing Death and Saving Lives*, kap. 7; Richard L. Trammell: *Saving Life and Taking Life*, *Journal of Philosophy* 72, č. 5 (13. 3. 1975), s. 131–137; John Harris: *The Marxist Conception of Vio-*

lence, *Philosophy and Public Affairs* 3, č. 2 (1974), s. 192–220; John Harris: *Violence and Responsibility*, London: Routledge & K. Paul 1980; a S. Kagan: *The Limits of Morality*.

Názor Johna Locka na práva je rozveden v jeho spisu *Second Treatise on Civil Government* (1690, česky John Locke: *Druhé pojednání o vládě*, přel. Josef Král, 2. vyd., Praha: Nakladatelství Svoboda 1992) a v knize Roberta Nozicka *Anarchy, State and Utopia* (New York: John Wiley & Sons 1974, česky Robert Nozick: *Anarchie, stát a utopie*, přel. Zuzana Gabajová, Praha: Academia 2015). Narvesonovu obhajobu tohoto postoje a mou reakci viz Jeffrey A. Schaler (ed.): *Peter Singer under Fire*. Velmi odlišný názor Tomáše Akvinského je citován ze *Summa teologická*, II, ii, otázka 66, článek 7. Thomas Pogge v knize *World Hunger and Human Rights* tvrdí, že jsme zodpovědní za způsobení nebo udržování chudoby.

O účinnosti pomoci viz web www.GiveWell.org a moje diskuse v knize *The Life You Can Save*, kap. 6.

Garrett Hardin navrhl svou „etiku záchranného člunu“ v článku „Living on a Lifeboat“, (*BioScience* 24, č. 10 /říjen 1974/, s. 561–568), jehož další verze byla přetištěna ve sborníku William Aiken – Hugh La Follette (ed.): *World Hunger and Moral Obligation*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall 1977. Hardin tento argument rozvádí v knize *The Limits of Altruism. An Ecologist's View on Survival* (Bloomington: Indiana University Press 1977). Starší argument proti pomoci vyslovili William a Paul Paddockovi v knize s chybným názvem *Famine 1975!* (Boston: Little, Brown & Company 1967), čestné místo v dějinách tohoto názoru však jistě náleží Thomasi Malthusovi za spis *An Essay on the Principle of Population* (London 1798, česky Thomas Malthus: *Esej o principu populace*, přel. Ivo Šebestík, Brno: Zvláštní vydání 2002). Pojednání o populační otázce a o tom, kolik obilí vyplýváme konzumací zvířat, viz P. Singer: *The Life You Can Save*, kap. 7. Odhady OSN o poklesu porodnosti lze nalézt v publikaci Organizace spojených národů *World Population Prospects. The 2006 Revision*, New York: United Nation Publications 2007. O zpomalení tempa poklesu porodnosti viz John Bongaarts: *Fertility Transitions in Developing Countries. Progress or Stagnation?*, *Studies in Family Planning* 39, č. 2 (2008), s. 105–110.

K činnosti rodiny Salwenových viz Kevin a Hannah Salwenovi: *The Power of Half. One Family's Decision to Stop Taking and Start Giving Back*, (New York: Houghton Mifflin Harcourt 2010). Zell Kravinsky viz Ian Parker: *The Gift*, *The New Yorker* (2. srpna 2004). Článek Susan Wolfové „Moral Saints“ vyšel v *Journal of Philosophy* 79, č. 8 (1982), s. 419–439 (česky Susan Wolf: Morální svědci, in: *Problémy*

etiky, II, ed. Ondřej Beran – Kamila Pacovská, přel. Tomáš Chudý, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2022, s. 53–72). Pojednání o tom, zda zde obhajovaný postoj neklade příliš vysoké nároky, viz Symposium on Impartiality and Ethical Theory, *Ethics* 101, č. 4 (červenec 1991). Důrazná obhajoba nestranné etiky proti této námitce viz Shelly Kagan: *The Limits of Morality*, Oxford: Clarendon Press 1989. Viz také P. Singer: *The Life You Can Save*, kap. s. 9–10.

(České znění citátu z knihy Richarda Dawkinse viz Richard Dawkins: *Sobecký gen*, přel. Vojtěch Kopský, 2. vyd., Praha: Mladá fronta 1998.)

KAPITOLA DEVÁTÁ: KLIMATICKÁ ZMĚNA

Základními dokumenty pro hodnocení změny klimatu jsou hodnotící zprávy Mezivládního panelu pro změnu klimatu. V době, kdy vznikl tento text, byla nejnovější čtvrtá hodnotící zpráva z roku 2007. Zprávy jsou k dispozici na webu www.ipcc.ch. Dobrým obecným úvodem do tématu je kniha Tima Flanneryho *The Weather Makers. How Man Is Changing the Climate and What It Means for Life on Earth* (New York: Grove Press 2001, česky Tim Flannery: *Měníme počasí. Minulost a budoucnost klimatických změn*, přel. Martin Seethaler, Praha: Dokořán 2007) a stručnější kniha téhož autora *Now or Never. Why We Must Act Now to End Climate Change and Create a Sustainable Future* (New York: Atlantic Monthly Press 2009). K literatuře o etických aspektech klimatické změny patří např. tituly: Stephen Gardiner: *A Perfect Moral Storm. The Ethical Tragedy of Climate Change*, Oxford: Oxford University Press 2011; James Garvey: *The Ethics of Climate Change. Right and Wrong in a Warming World*, New York: Continuum 2008; a Jeremy Moss (ed.): *Climate Change and Social Justice*, Melbourne: Melbourne University Publishing 2009. Užitečná je antologie Stephen Gardiner – Simon Caney – Dale Jamieson – Henry Shue (ed.): *Climate Ethics*, New York: Oxford University Press 2010. Údaj o počtu úmrtí již způsobených globálním oteplováním pochází od Světové zdravotnické organizace, *The Global Burden of Disease. 2004 update*, World Health Organization 2008 (online), s. 8, https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/43942/9789241563710_eng.pdf?sequence=1.

O zániku ostrovů Sunderbans viz Somini Sengupta: *Sea's Rise in India Buries Islands and a Way of Life*, *The New York Times* (11. 4. 2007). Předpovědi týkající se pravděpodobného budoucího dopadu klimatické změny jsou od Mezivládního panelu pro změnu klimatu (IPCC): Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Re-

- port of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Summary for Policymakers, in: *Climate Change 2007. Impacts, Adaptation and Vulnerability*, ed. Martin Parry a kol., Cambridge: Cambridge University Press 2007 (online), s. 7–22, https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ar4_wg2_full_report.pdf. Brazilský návrh viz: https://unfccc.int/files/methods/other_methodological_issues/application/pdf/match_bali_dec05_without_backup_slides.pdf. Údaje o historické odpovědnosti za klimatickou změnu viz: Niklas Höhne a kol.: *Summary Report of the Ad Hoc Group for the Modeling and Assessment of Contributions to Climate Change (MATCH)*, listopad 2008, https://unfccc.int/files/methods/other_methodological_issues/application/pdf/match_summary_report_.pdf; viz také Michel den Elzen a kol.: Analysing Countries' Contribution to Climate Change. Scientific and Policy-Related Choices, *Environmental Science & Policy* 8, č. 6 (2005), s. 614–636. Čínský dokument, na který se v textu odkazuje, viz Čínská akademie věd, Čínská akademie sociálních věd, Centrum pro výzkum rozvoje při Státní radě, Národní klimatické centrum, Univerzita Čching-chua, *Carbon Equity. Perspective from Chinese Academic Community*, 10. 12. 2009.
- Rámcovou úmluvu OSN o změně klimatu lze nalézt na adrese https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf.
- Návrh, že bychom neměli překročit 350 ppm CO₂ v atmosféře, viz James Hansen a kol.: Target Atmospheric CO₂. Where Should Humanity Aim?, *Open Atmosphere Science Journal* 2, č. 1 (2008), s. 217–231. Hansen argumentuje proti systému obchodování s emisemi v textu „Cap and Fade“ (*The New York Times* /7. 12. 2009/); Paul Krugman reaguje v článku „Building a Green Economy“ (*The New York Times Magazine* /5. 4. 2010/).
- Přístup německého Poradního sboru pro globální změny (WBGU) viz *Solving the Climate Dilemma. The Budget Approach. Special Report*, Berlin WBGU 2009 (online), https://www.wbgu.de/fileadmin/user_upload/wbgu/publikationen/sondergutachten/sg2009/pdf/wbgu_sn2009_en.pdf. Citát Angely Merkelové je z jejího projevu na sympoziu Globální udržitelnost, jež se konalo 9. října 2007 v Postupimi, dostupného v němčině jako Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel beim Symposium „Global Sustainability“ am 9. Oktober 2007 in Potsdam, Bundesregierung, *Bulletin* (online), 104, č. 1 (10. 10. 2007), <https://politische-reden.eu/BR/t/1184.html>. Rozlišování Henryho Shueho viz jeho text „Subsistence Emissions and Luxury Emissions“ (*Law and Policy*, 15, č. 1 /1993/, s. 39–60). Podobný názor obhajovala Čína v roce 2007, viz tisková agentura

Xinhua: China Urges Accommodation to "Emissions of Subsistence", *China Daily* (2. 8. 2007).

Výroky prezidenta Museveniho pocházejí z projevu na summitu Africké unie v etiopské Addis Abebě v únoru 2007, viz Andrew Revkin: Poor Nations to Bear Brunt as World Warms, *The New York Times* (1. 4. 2007).

Návrh Organizace OSN pro výživu a zemědělství na zavedení daně z masa obsahovala zpráva *The State of Food and Agriculture 2009. Livestock in the Balance*, Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations 2009, s. 74.

Citát prezidenta George W. Bushe uvádí článek Edmunda Andrewse „Bush Angers Europe by Eroding Pact on Warming“ (*The New York Times* /1. 4. 2001/) a citát mluvčího Ariho Fleishera je z tiskového brífinku v Bílém domě ze dne 7. května 2001.

K otázkám individuální odpovědnosti za činy, na nichž máme podíl, se vztahují tyto texty: David Lyons: *Forms and Limits of Utilitarianism*, Oxford: Clarendon Press 1965; R. M. Hare: Could Kant Have Been a Utilitarian?, *Utilitas* 5, č. 1 (1993), s. 1–16; Brad Hooker: *Ideal Code, Real World*, Oxford: Oxford University Press 2000; David T. Schwartz: *Consuming Choices. Ethics in a Global Consumer Age*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers 2010; Derek Parfit: *Reasons and Persons*, kap. 3; Christopher Kutz: *Complicity. Ethics and Law for a Collective Age*, Cambridge: Cambridge University Press 2000; a Jonathan Glover: It Makes No Difference Whether or Not I Do It, *Proceedings of the Aristotelian Society* 49 (1975), s. 171–209.

KAPITOLA DESÁTÁ: ŽIVOTNÍ PROSTŘEDÍ

O návrhu přehradit řeku Franklin v jihozápadní Tasmanii viz James McQueen: *The Franklin. Not Just a River*, Ringwood, Victoria: Penguin 1983.

První biblický citát je z Gn 1,24–28 a druhý z Gn 9,1–3. (Všechny citace v češtině jsou z českého překladu ekumenické Bible. Pozn. překl.) Pokusy o zmírnění poselství těchto pasáží viz například Robin Attfield: *The Ethics of Environmental Concern*, Oxford: Basil Blackwell 1983 a Andrew Linzey: *Christianity and the Rights of Animals*, London: SPCK 1987. Citát z Pavla pochází z 1 Kor 9,9–10 a citát z Augustina je z knihy *The Catholic and Manichaean Ways of Life* (přel. Donald A. Gallagher – Idella J. Gallagher, Boston: Catholic University Press 1966, s. 102). O prokletí fíkovníku viz Mk 11,12–22 a o utopení prasat Mk 5,1–13. Úryvek z Aristotela lze nalézt v jeho *Politice* (Aristotelés: *Politika* 1.8, 1256b16–23, přel. A. Kříž, Praha:

- Petr Rezek 1998, s. 52); Akvinského názory viz *Summa teologická*, II, ii, otázka 64, článek 1; I, ii, otázka 72, článek 4.
- Podrobnosti o alternativních křesťanských myslitelích viz Keith Thomas: *Man and the Natural World*, London: Allen Lane 1983, s. 246–247, a R. Attfield: *The Ethics of Environmental Concern*, s. 246–247.
- Citace z knihy Billa McKibbena *The End of Nature* (New York: Random House 1989) jsou ze s. 58 a 60. Viz také kniha téhož autora *Eaarth. Making a Life on a Tough New Planet* (New York: Times Books – Henry Holt & Company 2010, česky Bill McKibben: *Žeemě. Jak přežít na naší nové nehostinné planetě*, přel. Ladislav Horáček – Jaroslav Veis, Praha: Paseka 2013).
- Nejúplnější vyjádření etického postoje Alberta Schweitzera je v knize *Civilization and Ethics (The Philosophy of Civilization*, II, přel. C. T. Champion, 2. vyd., London: A. & C. Black 1929). Citace je ze s. 246–247. Citace z knihy Paula Taylora *Respect for Nature* (Princeton: Princeton University Press 1986) jsou ze s. 45 a 128. Kritika Taylora viz Gerald Paske: The Life Principle. A (Metaethical) Rejection, *Journal of Applied Philosophy* 6, č. 2 (1989), s. 219–225.
- Námitku Holmese Rolstona proti tomu, co jsem napsal ve 2. vydání této knihy, viz v jeho článku „Respect for Life. Counting What Singer Finds of No Account“ (Dale Jamieson /ed./: *Singer and His Critics*, Oxford: Blackwell Publishers 1999, s. 247–268); viz také mou odpověď v témže svazku.
- Návrh „etiky země“ Alda Leopolda lze nalézt v jeho almanachu *A Sand County Almanac, with Essays on Conservation from Round River* (New York: Ballantine Books 1970); citované pasáže jsou ze s. 238 a 262. Klasický text pro rozlišení povrchní a hlubinné ekologie viz Arne Næss: The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement, *Inquiry* 16, č. 1 (1973), s. 95–100. Další práce o hlubinné ekologii viz např.: Arne Næss – George Sessions: Basic Principles of Deep Ecology, *Ecophilosophy* 6 (1984), s. 3–7; Bill Devall – George Sessions: *Deep Ecology. Living As If Nature Mattered*, Salt Lake City: G. M. Smith 1985 (pasáž citovaná v oddílu „Hlubinná ekologie“ v kap. 10 je ze s. 67); Lawrence Johnson: *A Morally Deep World*, Cambridge: Cambridge University Press 1990; Freya Mathews: *The Ecological Self*, London: Barnes & Noble Books 1991; Val Plumwood: Ecofeminism. An Overview and Discussion of Positions and Arguments. Critical Review, *Australasian Journal of Philosophy* 64 (1986), s. 120–138; a Richard Sylvan: Three Essays upon Deeper Environmental Ethics, *Discussion Papers in Environmental Philosophy* 13 (1986). Kniha Jamese Lovelocka *Gaia. A New Look at Life on Earth*

vyšla v Oxfordu v roce 1979. Způsob, jak do etického rámce zahrnout i bytosti bez vnímání, předběžně zkoumá Christopher Stone v knize *Earth and Other Ethics* (New York: HarperCollins 1987).

Původní příručku *The Green Consumer Guide* napsali John Elkington a Julia Hailesová (London: Victor Gollancz 1988). Od té doby vyšly adaptace v několika dalších zemích i řada podobných průvodců. O neekologickém projevu rozhazovačnosti v podobě živočišné výroby viz odkazy uvedené u osmé kapitoly. Vynikající úvod do environmentální etiky viz Dale Jamieson: *Ethics and the Environment*, Cambridge: Cambridge University Press 2008. Obsáhlou sbírkou esejů je titul Dale Jamieson (ed.): *A Companion to Environmental Philosophy*, Oxford: Wiley – Blackwell 2001. Viz také článek „Environmental Ethics“ od Andrewa Brennana v online *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

(Český citát ze *Snu noci svatojánské* viz William Shakespeare: *Dílo*, přel. Martin Hilský, Praha: Academia 2011, s. 200.)

KAPITOLA JEDENÁCTÁ: OBČANSKÁ NEPOSLUŠNOST, NÁSILÍ A TERORISMUS

Příběh Oskara Schindlera skvěle vylíčil Thomas Keneally v knize *Schindler's Ark* (London: Hodder and Stoughton 1982, česky Thomas Keneally: *Schindlerův seznam*, přel. Gita Zbavitelová, Praha: Leda 2009). Případ Joan Andrewsové a práci organizace Operace Rescue popisuje Bernard Nathanson: *Operation Rescue. Domestic Terrorism or Legitimate Civil Rights Protest?*, *Hastings Center Report* (listopad/prosinec 1989), s. 28–32. Citovaná biblická pasáž je z Př 24,11. Tvrzení Garyho Lebera o počtu zachráněných dětí je v jeho esejí „We Must Rescue Them“ (*Hastings Center Report* /listopad/prosinec 1989/, s. 26–27). O Gennarelliho pokusech a událostech, které je provázely, viz Lori Gruen – Peter Singer: *Animal Liberation. A Graphic Guide*, London: Camden Press 1987. O organizaci Animal Liberation Front viz také Philip Windeatt: *They Clearly Now See The Link. Militant Voices*, in: *In Defence of Animals*, ed. Peter Singer, Oxford: Blackwell 1986. Blokádu řeky Franklin barvitě popisuje jeden z účastníků v knize Jamese McQueena *The Franklin. Not Just a River*. O dřívější neúspěšné kampani na záchranu jezera Peddar viz Kevin Kiernan: *I Saw My Temple Ransacked*, in: *The Rest of the World is Watching*, ed. Cassandra Pybus – Richard Flanagan, Sydney: Sun 1990. O protestu v elektrárně Capitol viz Bryan Walsh: *Despite Snow – and Irony – A Climate Protest Persists*, *Time* (3. 3. 2009).

Text „Občanská neposlušnost“ Henryho Thoreaua byl přetištěn na několika místech, mimo jiné v knize Hugo Adam Bedau (ed.): *Civil Disobedience. Theory and Practice*, New York: Pegasus 1969; citovaná pasáž se nachází na s. 28 (česky Henry Thoreau: *Občanská neposlušnost*, přel. Zdeněk Franta, Brno: Arch 1997, s. 7 a 13). Následující citát je ze s. 18 knihy Roberta Paula Wolffa *In Defense of Anarchism* (New York: Harper and Row 1970). O povaze svědomí viz A. Campbell Garnett: *Conscience and Conscientiousness*, in: *Moral Concepts*, ed. Joel Feinberg, Oxford: Oxford University Press 1969. John Locke obhajoval význam ustáleného práva ve svém *Druhém pojednání o vládě*, zejména v oddílech 124–126.

O řadě snah zreformovat zákon o pokusech na zvířatech viz Richard Ryder: *Victims of Science* London: Davis – Poynter 1975. Obhajoba občanské neposlušnosti v tomto kontextu viz Pelle Strindlund: *Butchers Knives into Pruning Hooks. Civil Disobedience for Animals*, in: *In Defense of Animals. The Second Wave*, ed. Peter Singer.

Millův návrh na víc hlasů pro vzdělanější se objevuje v osmé kapitole jeho textu *Considerations on Representative Government* (česky Úvahy o zastupitelské vládě, in: J. S. Mill: *Vybrané spisy o etice, společnosti a politice*, II, s. 125–374). Za citát z Engelsova díla *Condition of the Working Class in England* (přel. a ed. W. Henderson – W. Chaloner, Stanford: Stanford University Press 1958, s. 108, česky Friedrich Engels: *Postavení dělnické třídy v Anglii*, in: Karl Marx – Friedrich Engels: *Spisy*, II, přel. Jaroslav Bílý, Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1957, s. 328–329), vděčím Johnu Harrisovi (*The Marxist Conception of Violence*, *Philosophy and Public Affairs* 3, č. 2 /1974/, s. 192–220), který přesvědčivě argumentuje ve prospěch toho, abychom pasivní násilí skutečně za násilí považovali. Viz také John Harris: *Violence and Responsibility*, London: Routledge 1980 a Ted Honderich: *Three Essays on Political Violence*, Oxford: Basil Blackwell 1976. Titul Davea Foremana a Billa Haywooda *Ecodefense. A Field Guide to Monkeywrenching* se nyní dočkal třetího vydání (Chico: Abuzz Press 1993).

Významem demokracie pro ospravedlnění nedodržování zákona se podrobněji zabývám ve své knize *Democracy and Disobedience* (Oxford: Oxford University Press 1973). Stále užitečnou antologií je kniha Jeffrie G. Murphy (ed.): *Civil Disobedience and Violence*, Belmont 1971. Hugo Adam Bedau vydal kromě již zmíněné antologie ještě jednu: *Civil Disobedience in Focus*, London: Routledge 1991. Novější pojednání o občanské neposlušnosti viz Kimberley Brownlee: *Civil Disobedience* v online *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

Texty o terorismu lze nalézt v antologiích Tony Coady – Michael O’Keefe (ed.): *Terrorism and Justice. Moral Argument in a Threatened World*, Melbourne: Melbourne University Publishing 2002 a Igor Primoratz (ed.): *Terrorismus. The Philosophical Issues*, New York: Palgrave – Macmillan 2004. Primoratz je rovněž autorem hesla o terorismu v online *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

KAPITOLA DVANÁCTÁ: PROČ JEDNAT MRAVNĚ

Pokusy odmítnout název této kapitoly jako nevhodnou otázku viz Stephen Toulmin: *The Place of Reason in Ethics*, Cambridge: Cambridge University Press 1961, s. 162; John Hospers: *Human Conduct*, London 1963, s. 194; a Marcus George Singer: *Generalization in Ethics*, London 1963, s. 319–327. D. H. Monro definuje etické soudy jako prvořadé v knize *Empiricism and Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press 1967, viz např. s. 127). Preskriptivistický pohled R. M. Hare na etiku předpokládá, že přijetí morálního soudu se pojí se závazkem jednat, morální soudy jsou však pouze soudy, které lze zevšeobecnit, proto z tohoto pohledu nevyplývá, že naším morálním soudem je jakýkoli soud, který považujeme za prvořadý. Hareův postoj nám tedy umožňuje dát naší otázce smysl. K této obecné otázce definice morálních pojmů a k důsledkům různých definic viz můj článek *The Triviality of the Debate over “Is-Ought” and the Definition of “Moral”*, *American Philosophical Quarterly* 10, č. 1 (1973), s. 51–56.

Argument, o němž pojednává druhý oddíl, je výtahem zdrojů jako např.: Marcus Aurelius: *Meditations*, kniha IV, odst. 4; I. Kant: *Základy metafyziky mravů*; H. J. Paton: *The Categorical Imperative*, London: Hutchinson 1963, s. 245–246; J. Hospers: *Human Conduct*, s. 584–593; a David P. Gauthier: *Practical Reasoning*, Oxford: Oxford University Press 1963, s. 118. Jasnou obhajobu kantovského názoru, která by vyžadovala samostatnou diskusi, viz Christine M. Korsgaard: *The Sources of Normativity*, New York: Cambridge University Press 1996.

Hume obhájí svůj názor na praktický rozum v díle *Pojednání o lidské přirozenosti*, II. *Vášně*, část iii, odst. 3 (přel. Hynek Janoušek, Praha: Togga 2019, s. 416). Námitky vůči němu uvádí Thomas Nagel v knize *The Possibility of Altruism* (Oxford: Clarendon Press 1970). Svůj postoj Nagel zopakoval v díle *The View from Nowhere* (New York: Oxford University Press 1986). Sidgwickův postřeh o racionalitě egoismu je na s. 498 jeho knihy *The Methods of Ethics*. Popis člověka s nezájmem o budoucí úterky je citován z knihy Dereka Parfita

- On What Matters, I, Parfit však tento možný postoj poprvé zmínil v knize *Reasons and Persons* na s. 124. Reakce na něj viz text Sharon Street: In Defense of Future Tuesday Indifference. Ideally Coherent Eccentrics and the Contingency of What Matters, *Philosophical Issues* 19 (2009), s. 273–298. Parfitovu modifikaci Sidgwickova postoje k racionalitě konání toho, co je v něčím zájmu, viz D. Parfit: *On What Matters*, I, kap. 6.
- Bradleyho důraz na lásku ke ctnosti kvůli ní samotné pochází z jeho knihy *Ethical Studies* (1876, reprint Oxford: Oxford University Press 1962, s. 61–63). Stejný postoj lze nalézt v Kantově spisu *Základy metafyziky mravů*, kap. 1 a v textu D. Z. Phillips: Does It Pay to Be Good?, *Proceedings of the Aristotelian Society* 64 (1964–1965), s. 45–60. Bradley a Kant vysvětlují spíše to, co považují za „obecné mravní vědomí“, než vlastní názory. Sám Kant se drží společného mravního vědomí, Bradley však později v díle *Ethical Studies* podporuje názor, podle něhož sehrává v otázce mravnosti významnou roli subjektivní uspokojení spojené s mravným životem.
- Můj výklad naší domněnky, že morální hodnotu mají jen činy konané kvůli morálce, se podobá Humeovu názoru v jeho díle *Žkouvání o zásadách mravnosti*. Sókratův závěr, že „spravedlivý tedy jest šťasten“, lze nalézt v Platónově *Ústavě*, 354a.
- První zmíněný průzkum charitativního dárcovství provedla studie Social Capital Community Benchmark Survey a druhý studie Panel Study of Income Dynamics Michiganské univerzity. Za tyto odkazy vděčím textu Arthura Brookse „Why Giving Makes You Happy“ (*The New York Sun* /28. 12. 2007/). Další studie popisuje kniha Jonathana Haidta *The Happiness Hypothesis* (New York: Basic Books 2006, kap. 8, česky Jonathan Haidt: *Hypotéza štěstí*, přel. Jana Krejčí – Lukáš Georgiev, Praha: Dokořán 2014, s. 223). Studie zobrazování mozku uvádí článek William T. Harbaugh – Ulrich Mayr – Daniel Burghart: Neural Responses to Taxation and Voluntary Giving Reveal Motives for Charitable Donations, *Science* 316 (15. 6. 2007), s. 1622–1625.
- Maslow uvádí některé velmi kusé údaje na podporu své teorie osobnosti v textu „Psychological Data and Value Theory“ (Abraham Harold Maslow /ed./: *New Knowledge in Human Values*, New York: HarperCollins 1959); viz také Abraham Harold Maslow: *Motivation and Personality*, New York: Harper & Brothers 1954 (česky Abraham Harold Maslow: *Motivace a osobnost*, přel. Pavla Le Roch, Praha: Portál 2021).
- O psychopatech viz Hervey M. Cleckley: *The Mask of Sanity*, 5. vyd., St. Louis 1976. Poznámka o tom, že o pomoc žádají příbuzní, nikoli

samotní psychopati, je na s. viii. Citát od spokojeného psychopata je z knihy William Maxwell – Joan McCord: *Psychopathy and Delinquency*, New York: Grune & Stratton 1956, s. 6. O schopnosti psychopatů vyhnout se vězení viz Robert D. Hare: *Psychopathy*, New York: Wiley 1970, s. 111–112. Příklad psychopata, který si zapomněl doma peněženku, viz Robert D. Hare: *Without Conscience. The Disturbing World of Psychopaths among Us*, New York: The Guilford Press 1999, s. 58–59. Navedl mě na něj článek Heidi Maibomové „Moral Unreason. The Case of Psychopathy“ (*Mind & Language* 20, č. 2 /2005/, s. 237–257).

O „paradoxu hédonismu“ pojednává F. H. Bradley ve třetí esejí svého díla *Ethical Studies*; pohled psychoterapeuta viz Viktor Frankl: *The Will to Meaning. Foundations and Applications of Logotherapy*, London: Souvenir 1971, s. 33–34 (česky Viktor Frankl: *Vůle ke smyslu*, přel. Vladimír Jochmann, Praha: Cesta 2006).

O vztahu mezi vlastním zájmem a etikou viz závěrečná kapitola Sidgwickova díla *Methods of Ethics* a pojednání v D. Parfit: *On What Matters*, I, kap. 6.

Podrobnosti o narozeninových oslavách, jež stály více než 5 milionů dolarů, viz Andrew Ross Sorkin: In Defense of Schwarzman, *The New York Times* (29. 7. 2007).